

Magyar író végnapjai

Isten legyen mindnyájunkkal — mondta 1939. szeptember 3-án rádióbeszédében az angol miniszterelnök; Hevesi Andrással csak Simone de Beauvoir volt, később a félrészeg pilóta is, aki meghívta egy pohár konyakra. Mielőtt a repülőtiszt asztalukhoz ült volna a Dôme-ben, Hevesi elbeszélte Beauvoirnak, hogy „zsidó, törvénytelen gyerek és szexuálisan nem normális; csak száz kilón felüli nőket képes szeretni; Stépha volt a kivétel az életében: azt remélte, hogy kis termete ellenére, intelligenciája következtében a rendkívüli nagyság benyomását teszi majd rá”, így, egyszuszra, s rábízott egy jókora, gömb alakú, üveg ingaórát, amelyért a háború után sem jelentkezett. Ha hihetünk Beauvoirnak — például a dátumot illetően. Ugyanis ön-életrajza második kötete szerint mégsem a hadüzenet napjának estéjén találkoztak a kávéházban, hanem másnapján. Hevesi ekkor közölte bevonulási szándékát, a miertre mindössze egy bizonytalan kézmozdulattal válaszolván; együtt vacsoráztak 5-én is egy montparnasse-i teraszon, ekkor indokolta meg részletesebben miért lett francia katona: „...nem tud visszamenni Magyarországra, s Franciaországban sem tud semmilyen normális helyzetet teremteni magának”, majd újra nemi életére terelte a szót, ez Beauvoirt rögtön gyors búcsúra készítette. Felesleges lenne a francia író életrajza több száz mellékszereplője közül a névvel sem említett egyikről rajzolt fölényes krokival vitatkozni; mindabból, amit Hevesiről, aki inkább untatta, mint érdekelte, elmondott, 1983-ban Magyarországon annyi érdekes, hogy ami szeptember 3-án vagy 4-én eltökélt szándék volt, 5-én este mátt tény: „elmagyarázta, azért vonult be...” Berukkolása Rónai Mihály András visszaemlékezéséből ismert, anekdotába illő történetének időpontja tehát 1939. szeptember 4-e, esetleg 5-e. Sokadmagával szitaló esőben állt sort az École Militaire előtt. Órák múltán került egy főhadnagy elé, aki le akarta beszélni elhatározásáról: „Uram, Ön egyetemet járt, Ön író, gondolkozzék, ez nem Önnek való.” Otthoni tapasztalatai alapján úgy gondolhatta, maga választotta halált sem halhat protekció nélkül, elszaladt tehát ajánlólevélért a Sorbonne-nak mindjárt három professzorához. Végül elfogadták jelentkezését tekintélyek támogatása nélkül — a múlt idő tehát pontos Beauvoir regényében —, Rónai Mihály András úgy emlékszik, heteket kellett a behívóra várnia. Franciaországnak nem volt olyan sürgős, mint neki.

Bizonyosak lehetünk, nem szeptember tétova és kétséggel teli első napjaiban határozta el, hogy katona lesz, ahogy a háború sem az angol—francia hadüzenettel kezdődött. 1939 nyarán kérdezte a Párizsban vakációzó Bóka Lászlótól: „Mit gondolsz, nem hűtlenség az, hogyha jelentkezem a francia hadseregbe? Mi a véleményed, megmarad a Párizsi eső?” A kérdésekben mellőzhetetlen válaszok is rejtőznek. Mégsem mint a protekció melegágyára gondolt csak szülőhazájára, hiszen megnyugtatót várt, nem esik a hűtlenség bűnébe, ha olyan állam katonája lesz, mellyel Magyarország előbb-utóbb kétségtelenül ellenséges viszonyba, valószínűleg hadiállapotba kerül; regénye távoli sorsát azért érezhette bizonytalannak, mert a magáé bizonyossága felől nem voltak kétségei. Amennyiben Beauvoir emlékezete pontosan őrizte meg Hevesinek elhatározását indokló szavait, fel kell tételeznünk, inkább a keserűség, mint a teljes őszinteség mondatta vele azokat. Egzisztenciájának kétségessége, mi több, reménytelensége a háborús Franciaországban döntésének okai között legfeljebb az egyik, ám nem az egyetlen, még a legfontosabb sem: akadt számtalan emigráns, aki az övénél sivárabb eshetőségek kényszerében is több reménnyel kecsegtető megoldást választott; ugyanezért zsidósága sem tette a választást elkerülhetetlenné, mert jó néhány sorstársával együtt elindulhatott volna valamelyik dél-francia kikötő vagy a spanyol határ felé ő is. Tudta, a nácik halálra szánták származása

miatt, de a vallás, amelybe beleszületett, nem volt a legfontosabb, művészetét alakító-befolyásoló élménye, ahogy nemzedéktársainak sem, az egyetlen Pap Károly kivételével. És aligha felejtette el, amit otthon írt, még akkor, amikor a Budapesti Hírlap teljes jogú munkatársa volt: „Gógós és érzékeny ember nem szívesen hal meg egy tényért” — azaz: vallásért — „egy otromba végzetért, amelyet magával hozott a világra; jobban szeretne elvekért és eszményekért meghalni, amelyeket szabadon választott.” Elvekre és eszményekre kell tehát gondolnunk, amikor a 21. Régiment de Marche des Volontaires Étrangers önkéntesére emlékezünk, még ha idegenkedünk is a dulce et decorum... kétes pátoszától, — amint alaki gyakorlatokat végez a Perpignantól 30 kilométerre eső Le Barcares-i táborban, bajtársai harsány mulatságára.

Két koronatanúnk van élete utolsó hónapjairól, az egyik Joinville tábornok, Cocteau, Sartre, Camus barátja, az FFI vezérkarának majdani tagja, jelenleg Alfred Malleret alhadnagy, akit kommunista volta miatt száműztek a gyanús idegenekből verbuvált alakulatba: „Egy nyugodt napon, 1940 júliusának egyik első napján — mint kiviláglik inkább, június utolsó napjainak valamelyike a pontosabb dátum —, annak a fedezéknek a nyílásánál, amelyet az ardennes-i csatorna töltésébe vájtak, Hevesi bajtársam... a jövődő Franciaország, a jövődő Európa új arculatáról álmódott — idézi Bajomi Lázár Endre —. Az élet nem lenne többé elviselhető, ha netalán a náciizmus győzne, mondotta nekem, »többé soha nem írhatnék«... ez a hórihorgas fickó, aki képtelen volt feltekerni lábszárvédőjét, rendesen feltenni a fejére a sisakot, normálisan elvégezni bármit is, katonává vedlett Grock bohóca hasonlított. Bár az orvosok egészségszolgálatra osztották be, addig-addig esedezett, míg végül is megengedték neki, hogy újra visszalépjen golyószórós lövészszázádába. Szakasparancsnoka, ama 1917 előtti orosz tiszték egyike, akiknek sötét fatalizmusa nyomán született a szláv lélek mítosza, azt mondta katonáinak: »Azért jöttetek ide, hogy meghaljatok!« Hevesi szép csendesen azt felelte neki: »Nem, hadnagy úr, azért jelentkezünk önkéntesnek, hogy győzzünk!« Helytállt, mint valamennyi bajtársa... részt vett a kínos, végtelen visszavonulásban, amelynek során nappal harcoltunk, éjjel pedig meneteltünk. Nem sokkal később egyszer kerestem Hevesit. Pontatlan választ kaptam: látták, hogy valahol elesett az argonne-i erdő egyik vízmosásában. És csak nemrég tudtam meg, hogy Épinal mellett, tábori kórházban halt meg: két golyó volt a testében. Még most is látom, amint mellettem menetel a Le Barcares-i homokban... Megkért, hogy ha meghalna, írjak néhány sort emlékére...» Ez tehát nekrológ, s mint tudjuk, a műfaj törvényei az igazság megszépítését írják elő, legalábbis megálljt parancsolnak az előigazság közlése után. A másik tanú, Andersen György személyes élményeken, az író meztelen vallomásain s a háború után végzett nyomozómunkán alapuló beszámolója keservesebb részleteket közöl. Andersen emlékezése szerint a sorozótiszt így fordult Hevesihez az École Militaire-ben: „Miért olyan sürgős magának, hogy felöltse a francia mundért?” A válaszból — „Meg kell védenem Racine-t és Renan-t Goebbel ellen” — hangozzék bármily naivan is, nem hallunk ki iróniát, a kérdésből gúnyt annál tisztábban. A folytatás megfelelt az expozíciónak. Le Barcares, ahol sokáig a spanyol polgárháború menekült katonáit őrizték, noha a szögesdrót kerítést és az őrtornyokat lebontották, inkább internáló-, mint kiképző tábor volt. A civil ruhás újoncok — katona voltukat csupán első világháborús, ellenző nélküli csukaszürke sapka jelezte —, naphosszat alaki gyakorlatokat végeztek, bár a zömében spanyol köztársaságiakból álló 21. ezredet feleslegesen fegyelmezték, a hadvezetés azonban húzta az időt. Hetek múltán kaptak egyenruhát, s Hevesi megkezdhetette kilátástalan harcát a minduntalan lebomló lábszárvédőszalaggal. Mint reménytelen esetet laktanya körüli szolgálatra vezényelték, söpörje a szellős barakkokat, bár a deszkapadlót félóra múltán újra homokszőnyeg borította. 1940 kora tavaszán kölcsönmunderban pár napos szabadságra Párizsba utazott, 40 oldalt diktált gépbe Fejtő Ferenc feleségének egy Julianus Apostatáról szóló regényből. (Bóka László arról tudósít, hogy 1939. nyarán Marcus Aureliusról írt, néhány fejezet el is készült, de tervezgette már a Julianus-regényt is: „Cs. Szabó szerint Julianus a Citén táborozott, mikor itt járt. Be fogom bizonyítani, hogy soha nem járt a szigeten. Soha!” Hézagos olvasmányaimból úgy tudom, járt, sőt Constantius támadásától tartva ott is vert tábor; érdekelnének He-

vesi ellenérvei, a Julianus-töredék, a talán befejezett Marcus Aurelius-regény ott maradt az Hotel des Mines-ben minden holmijával együtt.) Szabadsága után kéthetes terepgyakorlaton vett részt — végtelen menetelésekből s néhány balsikerű támadási kísérletből állt; az ezredet csak napokkal a német támadás után vezényelték a frontra. Fegyvert a bevonulózás előtt kaptak. 1891-ben és 1916-ban gyártott puskákat szíj nélkül, alig mozduló závarzattal, s többnyire használhatalan gázálcot, borjú helyett pedig viaszosvászon lepedőt. Mint életformájukból kiköszentett clochardok vándoroltak öt napon át a front felé, amelyről parancsnokaik sem tudták, hol húzódik pillanatnyilag, a németek ugyanis megcsúfolva a francia hadvezetés reményeit, nem tartották be a játékszabályokat. Pedig Gamelinnek, a francia főparancsnoknak a meglepetésre felkészülni is lett volna ideje. A „furcsa háború” egy hónapja tartott, mikor az OKW 1939. október 10-én kiadta a No. 6. sz. utasítását, amely elrendelte a Hollandia, Belgium, Luxemburg és Franciaország elleni támadást. A vezérkar október 19-én kelt úgynevezett sárga felvonulási parancsra a B hadseregcsoport frontális támadását rendelte el Belgiumon keresztül a csatornáig, az előnyomulást középen az A, a bal szárnyon a C hadseregcsoportnak kellett fedeznie. A támadást 1940. május 10-ig huszonkilencszer halasztották el, s közben 156 divízióra növelték a csapatok létszámát, a páncélos egységeket sok új harckocsival erősítették meg. A szövetségesek 136 hadosztályt, több mint 3000 páncélost és 1300 repülőgépet tudtak bevetni, ám technikai felszereltségük, kiképzésük alatta maradt a németekének, kivált hadvezetésük volt gyatrább. 1939-ben közös haditerv és főparancsnokság nélkül üzentek hadat. Az úgynevezett Dyle-tervet csak november 17-re készítették el, amely a Belgium elleni német agresszió esetére a franciák és az angol expedíciós hadsereg Namur-Dyle-Antwerpen vonalig történő előnyomulását írta elő, hat hadsereget pedig a belga—luxemburgi—német határ védelmére rendelt. A legfelső szövetséges haditanácsnak sejtelve sem volt, hogy a német haditerv a „drole de guerre” hónapjai alatt megváltozott, így az Ardenneken át rájuk zúduló német támadás meglepetésszerűen érte őket. A hadseregcsoport főhadiszállására látogató Hitler von Rundstedt vezérkari főnöke, von Manstein vezérőrnagy meggyőzte, helyezték át a támadás fő irányát az A összevonás területére, ide összpontosítván a páncélos erőket is a meglepetés érdekében. A németek gyors mozgóháborúra, a francia vezérkar hosszú állóháborúra rendezkedett be, bizakodván a Maginot-vonal bevehetetlenségében. Hónapokig úgy tetszett, jogosan. 1940 áprilisában az egyik félhivatalos francia hírügynökség azt jelentette, a francia hadseregben többen vesztik életüket gépkocsi-szerencsétlenség miatt, mint harccselekmények során. Az idill azonban május 10-én hajnalban véget ért.

Az 1940. február 24-én aláírt operációs tervnek megfelelően a német A és B hadseregcsoport benyomult Hollandiába, Belgiumba és Észak-Franciaországba. Rundstedt parancsnoksága alá tartozó Kleist páncélos egységei május 12-én Dinantnál átkeltek a Maason s a francia ellentámadás elhárítására a csatorna felé nyomultak előre. Közben az I., II., VII., IX. francia és az angol expedíciós haderőből álló első szövetséges hadseregcsoport Bilotte tábornok irányításával előnyomult a Dyle folyóig a rég idejétmúlt terv előírása értelmében. Bilotte azt remélte, a német támadás fő erejét a legjobban felszerelt s kiképzett csapatokból álló I. hadsereggel feltartóztatja, majd ellentámadásba lendül, a németek azonban a főleg gyengén felszerelt zuávok alkotta II. és IX. hadsereg területén törtek át, kettévágva a VII. hadsereget. Egyik páncélosuk Arras, a másik Rethel irányába tört előre.

Május 15-én kapitulált Hollandia. Este Gamelin felhívta Daladier miniszterelnököt: „Egy német páncélos oszlop, amely Rethel és Laon között tört be, mindent pozdorjává tört, ami útjába került.

- Ellentámadásba kell átmennünk, minél előbb.
- Laon és Párizs között nem áll rendelkezésemre egyetlen csapattest sem.
- Tehát ez a francia hadsereg megsemmisülését jelenti?
- Igen, ez a francia hadsereg megsemmisülése.”

Május 16-án a 72 éves Weygand lesz a főparancsnok, akiben a bulvárlapok szerint „Foch lelke él”; május 17-én elfoglalják Laont a németek; május 19-én Reynaud alakít kormányt,

amelynek egyik miniszterelnök-helyettese — Pétain. Reynaud-nak a szenátusban mondott beszédét minden alkalommal a Marseillaise kíséretében többször megismétli a rádió: „... az igazság az, hogy klasszikus felfogásunk a hadvezetésről új felfogásba ütközött... Ha nekem azt mondanák holnap, hogy Franciaországot egyedül a csoda mentheti meg, hiszek a csodában...” Ezen a napon esett el Arras és Amiens. A franciák számára Pétain derülátása jelentette a csodát, aki május 21-én a Paris Soir-nak azt nyilatkozta: „Nem törnek át!” — annak az embernek, akít körülbelül hatmillió fegyveres között keresünk, reményei legfeljebb történelmi lehetnek már ezekben a napokban.

A 21. Régiment de Marche des Volontaires Étrangers május 18-a óta a Frère tábornok parancsnoksága alatt újjászervezett VII. hadsereg kötelékébe tartozott, amit hátrébb vontak az Aisne völgye védelmére. Franciaország katonai történelmében mindig fontos szerepet játszott ez a síkság, Párizs külső védővezetékének számított a forradalom idején s az első világháborúban is. Az egyik szárnyával a Maginot-ra támaszkodó, sebtében összetákoltt Weygand-vonallal próbálta meg a francia hadvezetés a németeket feltartóztatni. Június 5-én reggel adta ki a német támadás hírére a marsall azt a hadparancsát, melyet a tűzben álló VII. hadsereg egységei is megkaptak: „A Franciaországért folyó csata elkezdődött. Megparancsolom, hogy állásait mindenki a meghátrálás gondolata nélkül védelmezze. Kapaszkodjatok meg Franciaország földjében. Sehova se nézettek, csak előre. Mögöttetek a hadsereg parancsnoksága minden intézkedést megtett a támogatásokra” — az utolsó mondat eddigi tapasztalataik alapján a harcban álló franciák számára a csodánál is kevésbé volt hihető. Frère tábornok csapataival szemben von Klugénak a Rundstedt-csoportba tartozó 4. hadserege építette ki állásait. A hadjárat második szakaszában a B hadseregcsoport kapta a főszerepet, a Somme-nál és az Aisne-nél a Seine és a Marne alsó folyása irányába indított támadások lett a Bataille de France nyitánya. A támadás másnapján a 21. ezred még nem kerülhetett harcérintkezésbe, mert Hevesi utolsó, Sárközi Mártának írott levele — Bajomi Lázár emlékezéséből ismerjük — június 6-án kelt. „... két hét óta az első vonalban vagyok, 30 méternyire a németektől... kevés kilátás van a megmaradásra, annál kevésbé, mert én sem nagyon vigyázok rá... Csak két lehetőség van hátra számomra, vagy elpatkolok, vagy életben maradok, de sohasem mehetek haza, a diadalmas hazatérés most már gyerekes ábránd...”

Fejük felett naponta több hullámban húztak el a német bombázókötélékek, figyelemre sem méltatva fedezékeiket. A stratégiai tervnek megfelelően a lehetséges visszavonulási útvonal mentén fekvő városokat, falvakat bombázták, hogy azok a magasabb egységek, amelyeknek sikerül rendezetten hátrálniuk a Weygand-vonal felszabdalása után, ne vethessék meg sehol a lábukat. Hiába állta Hevesi hadosztálya napokon át Kluge hadseregének rohamait, vissza kellett vonulnia, mert a bal szárnyát biztosító ezredek felmorzsolta a német támadás. A parancsnok aligha tudta egységeit rendben kivonni a frontvonalból, a hadosztály, sőt a 21. ezred is részekre szakadt az ötven kilométeres hátramenet közben. A Messerschmidtek újra meg újra géppuskatűzzel árasztották el őket; az „arcvonaligazítás” érdekében végrehajtott visszavonulás, mint a parancs fogalmazott, fejvesztett menekülésbe csapott át. Az ezred töredékeit St. Menehould főterén próbálta összeszedni a törzs. A térre vezető utcákat foghíjassá rombolták a bombák, de itt ép maradt a templom, a bank, a posta, még az üzletek kirakatai is jórészt, csak a kocsmát törték fel, a félig leszakadt ajtót meg-meglengette a huzat. Mikor kitért, Arthur vigyorgott bárgyún a Pernod-reklámról a gyülekezőkre. Az Aisne s az Aisne-csatorna körülvette városka Franciaország háborúiban mindig érdítménynek számított: valamelyik történelmi ismeretekkel rendelkező parancsnok úgy vélte, alkalmas a német páncélosok feltartóztatására is. A 21. ezred alig zászlóaljnyi erőt kitevő maradékának jutott a feladat, tartani a várost mindenáron, biztosítani a megvert VII. hadsereg visszavonulását. Utóvédjének a parancs szerint fel kellett robbantania, megelőzendő a német páncélos támadást, az északi hidat, s érintetlenül hagyni a délit, hogy az ezred feladata teljesítése után kiürítse a várost. Fordítva történt. Még tartott a gyülekező, mikor Kluge tankjai az északi hidon akadálytalanul áthaladva már a szűk utcákon dübörögték. Utcai harc kezdődött, természetesen

tankelhárító fegyverek nélkül. A 21. ezred katonái, akiket halálra ítél a felsőbb parancsnokság, házról házra harcolva vonultak vissza, egészen a felrobbantott déli hidig. Sokan úszva menekültek, még többen kis csoportokba verődve a folyó vagy a csatorna mentén próbáltak egérutat nyerni. Míg hátuk mögött dúlt az utcai harc; a spanyol polgárháború veteránjai már nem a franciák, hanem megint a maguk háborúját vívták, kézfegyverekkel, elvétve egy-egy géppuskával igyekeztek a tankok védeimében előretörő német gyalogságot legalább ideig-óráig feltartóztatni.

Közben Párizs feladását — a fővárost nyílt várossá deklarálván — már elhatározta a főparancsnokság, s Pétain lett a kormány elnöke, aki rögtön felajánlotta Hitlernek a fegyverszünetet. A menekülők között volt Hevesi is. Akik életben maradtak ezredéből, az argonne-i erdő védelmében igyekeztek dél felé. A menet élén kézben tartott karabéllyal előőrsök haladtak, az elővigyázatosság azonban majdnem felesleges volt, a német páncélosok és a gépesített gyalogság teherautó-oszlopai ugyanis az országutakon vonultak, egyelőre nem sokat törődve a zsákba zárt franciákkal. A június 22-én megkötött fegyverszünetről a menekülők nem vettek tudomást, mindenáron el akarták kerülni a hadifogságot. Ha német alakulatba ütköztek, harc árán próbáltak meg kitörni az ekkor még nagy szemekből font gyűrűből. Egy csetepaté közben Hevesi vízmosásba zuhant, megsérült és elszakadt társaitól. Sántikálva vergődött el Bar-Le-Duc-be, abban a reményben, hogy ráakad bajtársaira. Mielőtt az eredménytelen nyomozás után tovább indult volna, megpihent egy külvárosi házban. Éppen inni akart az udvar közepén álló kútból, amikor egy magányos német repülőgép bombát dobott s gépfegyvertűzet nyitott a házban és a ház körül összeverődöttekre. Hevesit fején és a gyomrán bombaszilánk sebezte meg. A kapu előtt álló szanitécokosi személyzete hevenyészve bekötözte, s mivel elengedhetetlennek látszott a műtét, az épinali Szt. József katonai kórházba szállították. Az operáció után még magához tért, női neveket emlegetett és a sebláz kábulatában anyját hívogatta. Július 2-án vérátömlesztést kapott, néhány salucampe-injekciót. Másnap, szerdán hajnalban halt meg. (A Bajomi Lázár idézte halotti anyakönyvi kivonat szerint nem 3-án, hanem 5-én; közben Épinalt elfoglalhatták a németek, mert az irat, mint a 13. fogolyszázad katonáját említi Hevesit.)

A Szt. György-temetőben nevét ugyan hibásan írták fejfájára, de a felszabadulás után Joinville tábornok javaslatára a köztársaság elnöke becsületrenddel tüntette ki. Talán igaz, hogy Szisziphuszt boldognak kell elképzelnünk, a becsület e lovagjának utolsó napjait viszont reménytelennek, hiszen megvert hadsereg katonájaként halt meg, s az eszméket, melyekért fegyvert fogott, éppúgy letiporva látta, mint a saját irodalmának jövőjét.

RÓNAY LÁSZLÓ

Sík Sándor idézése

Hűsz esztendeje, 1963. szeptember 28-án hunyt el századunk egyik legtekintélyesebb keresztény személyisége, Sík Sándor. *Egyetemesség és forma* — ez volt talán leghíresebb tanulmányának címe, melyben szakított a partikuláris művészetszemlélettel, s a művészi minőséget helyezte az irodalomszemlélet középpontjába. S hogy ő maga is egyetemes jelenség volt a szó legnemesebb értelmében, mi sem bizonyíthatja inkább, mint hogy az akkor már nagybeteg

